

مختصات جراحی اقتصاد ایران

«فرهیختگان» دستورالعمل ۹ گانه رهبر انقلاب در خصوص اصلاح اقتصادی در دیدار با اعضای هیات دولت را رمزگشایی کرد

مهدی عیدی
روزنامه‌نگار

چهارشنبه هفتم شهریور، رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیات‌دولت، نکات بسیار مهمی را به هیات دولت گوشزد فرمودند که تحلیل محتوای رئیس‌بیانات ایشان نشان می‌دهد اصلی‌ترین دغدغه رهبری انقلاب در این دیدار، چاره‌اندیشی برای حل چالش‌های اصلی اقتصاد کشور بوده است. بهبود فضای کسب‌وکار، مدیریت و کنترل قوی بانک مرکزی بر بانک‌ها، جلوگیری از بنگاهداری و کارهای هزینه‌آور بانک‌ها، کاهش تصدی‌گری دولت و زمینه‌سازی برای سودآوری فعالیت‌های بخش خصوصی، استفاده از ظرفیت‌های برجسته اقتصادی کشور، مدیریت مصرف در زمینه‌هایی همچون مصرف سوخت، استفاده از ظرفیت بخش خصوصی برای تکمیل طرح‌های عمرانی نیمه‌تمام کشور، امید نیستی به کشورهای اروپایی در زمینه برجام و اقتصاد، بستن منافذ فساد و برخورد با مقصد، مدیریت ارز، جلوگیری از ایجاد احتکار و جلوگیری از ایجاد کمبود تصنعی در برخی اقلام و کالاها و مدیریت نقدینگی ازجمله موارد مورد تأکید رهبری انقلاب در این دیدار بوده که «فرهیختگان» در ادامه به تبیین این مولفه‌ها پرداخته است.

سهم دولت در نابسامانی فضای کسب‌وکار

یکی از مهم‌ترین موضوعات مورد تأکید رهبر معظم انقلاب در دیدار رئیس‌جمهور و هیات دولت، تسهیل فضای کسب‌وکار است. در این زمینه بررسی دو گزارش اصلی ارزیابی سهولت کسب‌وکار یعنی گزارش مرکز آمار و اطلاعات اقتصادی اتاق ایران و گزارش بانک جهانی نکات قابل‌تأملی دارد. براساس نتایج پایش مرکز آمار و اطلاعات اقتصادی اتاق ایران، در بهار ۱۳۹۷ رقم شاخص ملی محیط کسب‌وکار ایران ۶/۱۵ (نمره بدترین ارزیابی ۱۰ است) بوده که نسبت به فصل زمستان ۱۳۹۶ با میانگین ۵/۸۰ وضعیت بدتر شده است. براساس این گزارش، فعالان اقتصادی به‌ترتیب سسه مولفه غیرقابل پیش‌بینی بودن و تغییرات قیمت مواد اولیه و محصولات، دشواری تأمین مالی از بانک‌ها و بی‌ثباتی سیاست‌ها، قوانین و مقررات و رویه‌های اجرایی ناظر بر کسب‌وکار را نامناسب‌ترین مولفه‌های محیط کسب‌وکار کشور نسبت به سایر مولفه‌ها ارزیابی کرده‌اند. همچنین در آخرین گزارش بانک جهانی که از سال ۲۰۰۴ به‌صورت منظم منتشر می‌شود، ایران در میان ۱۹۰ کشور جهان طی دو سال اخیر با سقوط هفت‌پله‌ای، از ۱۱۷ به رتبه ۱۲۴ رسیده است و در سطح منطقه نیز پس از عراق، افغانستان و یمین بدترین وضعیت را در نامساعدبودن فضای کسب‌وکار دارد. نکته قابل‌تأمل اینکه در گزارش بانک جهانی طی پنج‌سال اخیر، رتبه ایران در پنج شاخص مرتبط با وظایف «دولت»، در شاخص حمایت از سرمایه‌گذاران ۲۳ پله، در شاخص تجارت برون مرزی ۱۷ پله، در شاخص پرداخت مالیات ۱۱ پله و در شاخص اخذ اعتبار چهارپله سقوط کرده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، دولت بیشترین نقش را در نابسامانی فضای کسب‌وکار دارد.

کاهش بی‌سابقه خصوصی‌سازی در دولت روحانی

دومین مولفه مورد تأکید مقام معظم رهبری، کاهش تصدی‌گری دولت در اقتصاد و زمینه‌سازی برای سودآوری فعالیت‌های بخش خصوصی است. در این زمینه بررسی آماری نشان می‌دهد دولت روحانی کم‌کارترین دولت پس از انقلاب اسلامی در موضوع خصوصی‌سازی شرکت‌های دولتی است. بر این اساس، به‌رغم اینکه تا سال ۱۳۹۶ حدود ۷۱ درصد از تولید ناخالص داخلی کشور (یعنی ۷۱ درصد از اقتصاد ایران) در اختیار دولت بوده، امام‌امیزان خصوصی‌سازی در دولت روحانی به‌شدت کاهش یافته است، به‌طوری‌که اگر از میزان خصوصی‌سازی در سال ۹۲ که با توفیق اجباری ناشی از عملکرد دولت دهم شکل گرفته بود چشم‌پوشی کنیم، ارزش سالانه واگذاری سهام شرکت‌های دولتی طی سال‌های ۹۳ تا ۹۶ کمترین رقم سالانه خصوصی‌سازی در ۱۲ سال اخیر است. برای مثال به‌رغم وجود ۶۲۷ شرکت دولتی قابل واگذاری، میزان خصوصی‌سازی در سال ۹۶ فقط ۱۵۵۸ میلیارد تومان بوده است که این مقدار کمترین رقم خصوصی‌سازی از سال ۸۴ به بعد است. بی‌توجهی به توانمندسازی بنگاه‌های دولتی، تحمیل رکود تصنعی به اقتصاد، عدم برگزاری جلسات خصوصی‌سازی از سوی دولت و نبود جرأت و جسارت برای واگذاری بنگاه‌های دولتی (مقاومت مدیران دولتی) از مهم‌ترین موارد مؤثر بر عدم واگذاری بنگاه‌های دولتی و تصدی‌گری دولت بوده است. این موضوع از این منظر مهم است که بنگاهداری دولت موجب افزایش چشمگیر رانت‌ها، نرخ‌های بالای سود بانکی، رشد بالای بدهی‌های عمومی، شکنندگی سیستم پولی و مالی کشور، بورس بازی زمین و مسکن، هدایت نقدینگی به بخش غیرمولد اقتصاد (بازار ارز، سکه، طلا و بورس بازی)، فساد، ضعف حاکمیت قانون و وابستگی به نفت شده است.

ذخایر ارزی بر بادرفته

یکی از موارد مهم دیگری که در فرمایشات مقام معظم رهبری مورد تأکید قرار گرفت بازار ارز و ضرورت مدیریت صحیح این بازار از سوی دولت بود. بازار ارز، بی‌تردیدی یکی از پرخطر و جدیدترین مباحث اقتصادی کشور طی ۶ ماه گذشته بوده که متأسفانه عملکرد ضعیف دولت در مدیریت این بخش، خسارت‌های جبران‌ناپذیری را به اقتصاد کشور وارد کرد و در مدت کوتاهی باعث خروج چنددهزار میلیارد ذخایر ارزی از کشور شد. به ادعان صاحب‌نظران اقتصادی، تعیین دستوری نرخ ارز و اتخاذ سیاست‌های چندانگانه برای اختصاص ارز به بخش‌های مختلف، بزرگ‌ترین اشتباه دولت در مدیریت بازار ارز بود. دولت با تکنرخی کردن ارز، مسیر تخلف و ایجاد تنش را برای سودجویان ودلالانی که همواره در کمین بازار نشسته‌اند به‌خوبی باز کرد. براساس گزارش صندوق بین‌المللی پول در تیرماه سال جاری، ایران حدود ۱۱۰ میلیارد دلار ذخایر ارزی دارد این در حالی است که براساس همین گزارش، ذخایر ارزی عربستان در حدود ۴۹۵ میلیارد دلار برآورد شده است. در شرایطی که کشور با مضیقۀ ارزی روبه‌رو است و حفظ منابع ارزی به‌منظور جلوگیری از ایجاد بحران در شرایط حساس اقتصادی ضروری است، دولت طی بیش از سه‌ماه حدود پنج هزار میلیارد تومان یارانه ارزی به سفرهای خارجی اختصاص داد و علاوه‌بر خروج حجم قابل‌توجهی از ذخایر ارزی کشور، زمینه رانت و فسادهای کلان را نیز فراهم کرد. افزایش ثبت سفارش کالاهای لوکس و غیرضروری و واردات آن با ارز دولتی نیز یکی از تبعات اتخاذ سیاست تکنرخی کردن ارز بود. به‌عبارت دیگر، تعهد به تأمین ارز برای واردات کالا حتی کالاهای مصرفی لوکس با نرخ ۴۲۰۰ تومان برای هر دلار، در شرایطی که دسترسی‌های ارزی کشور با محدودیت‌های جدی‌ای مواجه است و وضع مجدد تحریم‌ها، این محدودیت‌ها را تشدید می‌کند تنها موجب توزیع رانت، تقویت واردات و تضعیف کالاهای تولید داخل و صادرات و درنهایت کاهش ذخایر ارزی کشور شد.

وجود ۱۳ هزار شعبه بانکی بیش از نیاز کشور

چهارمین موضوع مورد تأکید مقام معظم رهبری، مدیریت و کنترل قوی بانک مرکزی بر بانک‌ها، جلوگیری از بنگاهداری بانک‌ها و کارهای هزینه‌آور دیگر نظیر افزایش شعبه‌های بانکی است. در این زمینه براساس آخرین آمار بانک مرکزی ایران، در پایان سال ۹۶ بانک‌های خصوصی، دولتی و موسسات اعتباری ایران ۲۰ هزار و ۷۲۳ شعبه دارند که به‌ازای هر ۱۰۰ هزار بزرگسال ۳۳/۶ بانک وجود دارد، این درحالی است که براساس گزارش اخیر بانک جهانی، در سطح جهان به‌ازای هر صد هزار نفر بزرگسال ۱۲/۵ شعبه وجود دارد. به‌عبارت دیگر، تعداد شعب بانک‌ها در ایران حدود ۲/۷ برابر بیشتر از میانگین جهانی است. حال اگر معیار تعداد شعبه در سطح جهان (۱۲/۵ شعبه به‌ازای هر ۱۰۰ هزار بزرگسال) در ایران نیز مورد توجه قرار گیرد، ۱۲ هزار شعبه بانکی بیشتر از میانگین استاندارد جهانی در ایران وجود دارد. نکته قابل‌تأمل آمار مذکور اینکه در حال حاضر ۱۳ هزار شعبه بانکی بیش از نیاز کشور در حال فعالیت و ارتزاق از طریق نظام مالی کشور هستند که عمدتاً مصرف‌محور بوده و هیچ فعالیت تولیدی‌ای را برای کشور به ارمغان نمی‌آورند. در این زمینه اگر اختصاص وام‌های بلاعوض، وام‌های با سود بسیار پایین و بسیاری از امکانات رفاهی را که بانک‌ها به کارمندان خود می‌دهند مورد توجه قرار دهیم، بانک‌های ایرانی یکی از نهادهای ضدتولید در کشور محسوب می‌شوند. همچنین اگر ارزش مالی ساختمان هر شعبه را به‌طور میانگین ۵۰۰ میلیون تومان (میانگین کلانشهرها و شهرهای کوچک) در نظر بگیریم، فقط ۶ هزار و ۵۰۰ میلیون تومان ارزش مالی ساختمان ۱۳ هزار شعبه است که در دست بانک‌ها حبس شده است. چابک‌سازی بانک‌های کشور، خارج کردن اموال بانک‌های کشور از حبس، کوتاه کردن دست بانک‌ها از بنگاهداری و کاهش هزینه‌های جاری بانک‌ها در کنار هدایت نقدینگی بانکی به سمت بخش‌های مولد ازجمله اموری است که دولت باید مورد توجه قرار دهد.

انحراف در هدایت نقدینگی

در پدید آمدن بحران اقتصادی اخیر نمی‌توان از سوءمدیریت دولت در کنترل نقدینگی سرگردان در کشور غافل شد؛ موضوعی که مقام معظم رهبری، پد رستی بر اهمیت آن تأکید و مسئولان دولتی را به مدیریت مجاهدانه در اقتصاد توصیه کردند. بدیهی است در کشوری که ۱۶۰۰ هزار میلیارد تومان نقدینگی وجود دارد، ضرورت برنامه‌ریزی درست و سیاستگذاری دقیق برای هدایت و کنترل آن دوچندان می‌شود؛ ضرورتی که در بی‌تدبیری دولت دوازدهم به یک بحران اقتصادی تبدیل شد و سرگردانی این حجم از نقدینگی را روزبه‌روز تشدید کرد. بازار طلا و ارز در ایران همواره به‌عنوان یک بازار سرمایه با سودهای کلان مطرح بوده است. به‌عبارت دیگر، مردم ایران همواره به دنبال بازاری بوده‌اند تا با ورود به آن، علاوه‌بر حفظ سرمایه خود بتوانند در کوتاه‌مدت نیز سود قابل‌توجهی کسب کنند. تا پیش از تیرماه سال ۹۵ که با توافق بانک‌ها و مصوبه شورای پول و اعتبار نرخ سود بانکی کاهش یافت، صاحبان سرمایه ارز نقدینگی خود را با سپرده‌گذاری در بانک‌ها حفظ می‌کردند؛ اما پس از آنکه بانک مرکزی در یک تصمیم‌گیری غیرکارشناسی سود بانکی را کاهش داد، نقدینگی از بانک‌ها خارج و به دنبال بازار سودآور دیگری روانه بازار طلا و ارز شد. بانک مرکزی در بهمن‌ماه سال ۹۶ که نوسان قیمت سکه آغاز شد، طرح پیش‌فروش سکه را با هدف جذب نقدینگی سرگردان در دستور کار خود قرار داد. براساس آمار ارائه‌شده از سوی بانک مرکزی، در این طرح هفت میلیون و ۲۰۰ هزار قطعه سکه پیش‌فروش شد. این اقدام بانک مرکزی اگرچه قرار بود نقدینگی سرگردان را در کشور جذب کند، اما موجب شد ۶ تن از ذخایر طلای کشور را در شرایط حساس کنونی اقتصاد، آب کرده و در قالب سکه تحویل متقاضیان دهد. آمار منتشرشده از اسامی ۱۰ نفر اول از خریداران عمده سکه که هر کدام به ترتیب ۳۷ هزار، ۳۸ هزار، ۲۴ هزار، ۲۴ هزار، ۱۵ هزار، ۱۲ هزار، ۱۱ هزار و ۱۰ هزار قطعه سکه خریداری کرده‌اند به‌خوبی نشان می‌دهد که اجرای چنین طرحی بر پایه هیچ کدام از مبانی علم اقتصاد استوار نبوده و تنها کارکرد آن، ایجاد رانتی عظیم در کشور بوده است.

احتکار زیر سایه سیاست‌های دولت

جلوگیری از احتکار و ایجاد کمبود تصنعی برخی اقلام و کالاها در بازار نیز ازجمله تأکیدات مقام معظم رهبری در دیدار با رئیس‌جمهور و هیات دولت بود. عملکرد دولت و سیاست‌گذاری‌های نادرست اقتصادی طی پنج‌ماه گذشته، شرایطی را فراهم کرد که پدیده احتکار به بیشترین حجم خود در یک دهه اخیر برسد. نوسان قیمت‌ها در بازار، نبود ثبات اقتصادی، غیرقابل پیش‌بینی بودن آینده اقتصادی کشور، فعالیت آزادانه دلالان و سودجویان، عدم نظارت و بازرسی مستمر یا به‌عبارت بهتر، خواب سنگین نهادهای نظارتی در اوضاع کنونی کشور، مهم‌ترین دلایلی است که محرکان را برای احتکار کالاهای ضروری و غیرضروری تشویق کرده است. آهن و میلگرد به ارزش تقریبی ۱۶ هزار میلیارد تومان که به‌عنوان بزرگ‌ترین پرونده‌های کشف‌شده احتکار اعلام شده، تنها یک نمونه از نتایج سیاستگذاری اقتصادی دولت در مدت اخیر بوده است. براساس اعلام سازمان تعزیرات حکومتی، به‌رغم اینکه وزارت صمت صادرکنندگان را به عرضه ارز حاصل از صادرات خود با هدف جلوگیری از سودجویی و ایجاد رانت ملزم کرده است، این امر نشان می‌دهد در همین بازه زمانی، پدیده احتکار افزایشی معادل ۱۵۰ تا ۲۰۰ درصدی داشته است. این امر نشان‌دهنده ضعف سیاست‌های اتخاذشده از سوی دولت و ناتوانی دستگاه‌های نظارتی بر عملکرد فعالان اقتصادی است.

یارانه روزانه ۲۸۸ میلیاردتومانی برای بنزین!

هفتمین مولفه مورد تأکید مقام معظم رهبری در دیدار دولتمردان، به‌داستفاده کردن از ظرفیت‌ها و منابع داخلی است. سوال رهبری این بود که چرا ایران با وجود اینکه یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان نفت جهان است، باید بنزین وارد کند؟ توسعه ظرفیت پالایشگاهی و استفاده صحیح و مدیریت سوخت ازجمله مهم‌ترین توصیه‌های رهبری در این زمینه است. نگاه تاریخی به موضوع مدیریت مصرف سوخت نشان می‌دهد در سال ۱۳۸۵ دولت وقت با هشدار کارشناسان نسبت به افزایش بی‌رویه مصرف سوخت طی چندین سال اقدام به طراحی و اجرای سهمیه‌بندی بنزین و اجرای طرح کارت سوخت کرد که این امر به‌طور قابل‌توجهی مصرف سوخت را کاهش داد، به‌طوری‌که برای نمونه میزان مصرف بنزین از روزانه ۷۳ میلیون لیتر در سال ۱۳۸۵ به ۶۳ میلیون لیتر در پایان سال ۱۳۹۱ رسید، با این حال با روی کار آمدن دولت روحانی، دولت جدید به‌شدت کارت سوخت را مورد حمله قرار داد و با استدلال بنزین تکنرخی، کارت سوخت را برای همیشه حذف کرد؛ اما با حذف کارت سوخت طی ۶ سال اخیر مصرف روزانه بنزین از ۶۳ میلیون لیتر در سال ۹۱ به ۹۰ میلیون لیتر در سال ۹۷ رسیده است. نکته قابل‌تأمل اینکه طی چند سال اخیر دولت قیمت سوخت را افزایش نداده و در حال حاضر یارانه قابل‌توجهی را به این بخش اختصاص می‌دهد که در واقع به‌معنای مدیریت بد منابع داخلی است. برای مثال اکنون قیمت بنزین طبق قوب خلیج فارس معادل ۴۲ سنت است که با احتساب دلار ۱۰ هزار تومانی، قیمت واقعی هر لیتر بنزین آزاد ۴۲۰۰ تومان است که دولت برای مصرف روزانه ۹۰ میلیون لیتر بنزین در کشور، روزانه ۲۸۸ میلیارد تومان یارانه به مصرف‌کنندگان بنزین می‌پردازد. در این زمینه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در پاییز ۹۶ طی گزارشی درباره تبصره‌های ۱۴ و ۱۸ لایحه بودجه پیشنهاد داد دولت برای مدیریت مصرف سوخت دوباره «سهمیه‌بندی بنزین» را احیا کند. استدلال مرکز پژوهشی مذکور این بود که با توجه به اینکه عمده بنزین (به‌جز حمل‌ونقل عمومی) را دهک‌های بالای جامعه (پردرآمدها و پرمصرف‌ها) مصرف می‌کنند، دولت با احیای مجدد سهمیه‌بندی بنزین برای هر نفر روزانه ۲۰ لیتر (به استثنای حمل‌ونقل عمومی) در نظر بگیرد که در این صورت مصرف روزانه بنزین کشور به ۵۴ میلیون لیتر (با احتساب جمعیت ۸۱ میلیون نفر) می‌رسد و هر کسی بخواهد خواستار از این میزان مصرف کند، می‌تواند با قیمت آزاد بخرد و دولت یارانه فعلی اعطایی به بنزین را به خانواده‌های بدون خودرو اعطا کند. بر این اساس، علاوه‌بر اینکه میزان مصرف بنزین به‌طور قابل‌توجهی کاهش می‌یابد، دولت در کنار یارانه ۴۵ هزار تومانی فعلی، می‌تواند یارانه حاصل از مصرف بنزین را نیز به حساب خانوارهای بدون خودرو که همگی از اقشار کم‌درآمد هستند، واریز کند.

اروپایی‌ها در صدر خروج شرکت‌های خارجی از ایران

امید نیستن به کشورهای اروپایی در زمینه برجام و معطل نگه نداشتن اقتصاد، مولفه دیگری است که مقام معظم رهبری در دیدار اخیر به دولت گوشزد کردند. بررسی آماری نشان می‌دهد در روابط تجاری ایران و اتحادیه اروپا، طرف اروپایی علاقه وافری به مبادلات یک‌جانبه با ایران داشته است، به‌طوری‌که در سال ۲۸،۹۶ کشور عضو اتحادیه اروپا فقط سه درصد از کالاهای غیرنفتی ایران را خریداری کرده‌اند. این در حالی است که در همین سال چین ۱۹ درصد، امارات ۱۴ درصد، عراق ۱۴ درصد، کره جنوبی ۹ درصد، ترکیه هشت درصد، افغانستان ۶ درصد و هند ۶ درصد کالاهای ایرانی را خریداری کرده‌اند. همچنین گزارش‌ها حاکی از این است که از میان ۵۲ شرکت خارجی که طی چند ماه اخیر از ایران خارج یا مناسبات خود را لغو یا معلق کرده‌اند، بین ۲۱ کشور، سهم فرانسوی‌ها ۹ شرکت و سهم آلمانی‌ها هشت شرکت بوده است. بنابراین در سال‌های اخیر آنچه در روابط تجاری ایران و اتحادیه اروپا اتفاق افتاده، بی‌اعتمادی و تمایل به روابط یک‌جانبه از سوی طرف اروپایی بوده است.

چرا بخش خصوصی از واگذاری ۷۱ هزار پروژه عمرانی استقبال نکرد؟

یکی دیگر از موارد مورد تأکید مقام معظم رهبری، استفاده دولت از ظرفیت‌های بخش خصوصی برای تکمیل طرح‌های نیمه‌تمام کشور است. بررسی آماری نشان می‌دهد ۷۱ هزار پروژه عمرانی نیمه‌تمام در کشور وجود دارد که برای تکمیل آنها حدود ۶۰۰ هزار میلیارد تومان بودجه نیاز است. با این حال با بودجه فعلی (بودجه ۴۳ هزار میلیارد تومانی سال ۹۶ پروژه‌های عمرانی)، بدون کلیدزدن پروژه‌های جدید، برای تکمیل این پروژه‌ها حدود ۱۳ سال زمان لازم است. در این زمینه یکی از الگوهای رایج تکمیل پروژه‌های عمرانی، واگذاری آنها در قالب قرارداد مشارکت عمومی-خصوصی (PPP) است که بر این اساس پروژه‌های دولتی سودآور برای تکمیل به بخش خصوصی واگذار می‌شوند. دولت روحانی نیز طی دو سال اخیر با الگوی مذکور اقدام به واگذاری پروژه‌های عمرانی نیمه‌تمام به بخش خصوصی کرد که بررسی آماری نشان می‌دهد تا نیمه اول سال ۹۶ فقط ۴۱۳۱ پروژه واگذار شده است که این میزان کمتر از ۶ درصد کل پروژه‌های نیمه‌تمام عمرانی کشور است. رکود اقتصادی، کم‌توجهی دولت به سودآور کردن پروژه‌های عمرانی، وجود بهشت دلالی در بخش غیرمولد اقتصاد، عدم هدایت تسهیلات بانکی به بخش پروژه‌های عمرانی سودآور و... ازجمله دلایلی هستند که مانع از استقبال بخش خصوصی از واگذاری پروژه‌های عمرانی در قالب قرارداد مشارکت عمومی-خصوصی (PPP) شده است.